

ПУБЛІЧНЕ УПРАВЛІННЯ У СФЕРІ ДЕРЖАВНОЇ БЕЗПЕКИ ТА ОХОРОНИ ГРОМАДСЬКОГО ПОРЯДКУ

УДК 351.82

DOI <https://doi.org/10.32838/TNU-2663-6468/2021.3/15>

Іванова В.М.

Національна академія державного управління при Президентові України

ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА ДЕРЖАВИ: ТЕОРЕТИКО-ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Питання забезпечення зовнішньоекономічної безпеки набувають усе більшої актуальності в умовах активного розвитку глобалізації. Безпосередня їх розробка розпочалася лише з 80-х років ХХ століття, і станом на сьогодні маємо значні прогалини в системі забезпечення цього складника економічної безпеки.

У статті зазначено, що історичними прототипами політики забезпечення зовнішньоекономічної безпеки були протекціонізм і політика вільної конкуренції. Протягом ХХ століття відбувалася зміна наукових парадигм реалізації зовнішньоекономічної політики держави, приблизно кожні 20–30 років у більшості провідних країн світу політика вільної конкуренції замінювала протекціонізм і навпаки. Тобто уряди національних держав маневрували між різними стратегіями захисту національних інтересів, реалізації свого економічного потенціалу й розвитку держави загалом.

Зовнішньоекономічна безпека є складником національної та економічної безпеки держави, але й до цього часу серед науковців немає єдиного розуміння цього поняття. Виявлено, що як зарубіжні, так і вітчизняні вчені наводять авторські визначення поняття «зовнішньоекономічна безпека». Водночас певною проблемою може бути відсутність чіткої дефініції досліджуваного питання в нормативно-правових актах України.

Визначено характерні ознаки, що відображають сутність зовнішньоекономічної безпеки, а саме: є складником економічної безпеки держави, що також здійснює безпосередній вплив на забезпечення національної безпеки; визначається стійкістю національної економічної системи до внутрішніх і зовнішніх чинників економічного розвитку; створює умови захисту національних економічних інтересів на міжнародній арені; відповідає за розвиток національного господарства в довгостроковій перспективі; характеризує такі поняття зовнішньоекономічної діяльності, як експорт, імпорт, зовнішньоторговельний баланс, міжнародна торгівля тощо.

Ключові слова: зовнішньоекономічна безпека, економічна безпека, економічна система, глобалізація, протекціонізм, вільна торгівля, Україна.

Постановка проблеми. Якість життя людини в сучасному світі визначається рівнем розвитку національних держав, що створюють можливості для реалізації потенціалу кожної окремої особи. При цьому, чим ефективнішими в країні є економічна система, державне управління, соціальна сфера, тим вищою буде якість задоволення потреб та інтересів населення цієї країни. Крім того, статус держави у світі визначається її зовнішніми зв'язками, взаємодією з іншими країнами на міжнародній арені, можливостями співпрацювати з партнерами й союзниками. У цьому

аспекті питання зовнішньоекономічної взаємодії є значущими та важливими. А якщо взяти до уваги необхідність захисту національних інтересів на міжнародній арені, актуалізуються питання зовнішньоекономічної безпеки держави як необхідного складника забезпечення її національної безпеки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зовнішньоекономічна безпека як важливий складник національної та економічної безпеки держави є предметом дослідження вітчизняних і зарубіжних науковців. Зокрема, окремі аспекти

досліджують В.І. Аранчій, Г.І. Голодюк, Л.О. Коковський, П.Я. Кравчук, Т.Г. Марцева, О.В. Матвієць, В.І. Мунтіян, В.А. Обухова, І.В. Перетятко, Г.П. Ситник, В.М. Попко, А.В. Шаламов, О.В. Шегінський, О.В. Чернова, Є.К. Чирич, О.Ф. Яременко та інші. Разом із тим потребують дослідження питання зовнішньоекономічної безпеки з точки зору історичності, системності, міждисциплінарності й виявлення сучасних підходів до її тлумачення.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження історичних і теоретичних аспектів розвитку зовнішньоекономічної безпеки, виокремлення ключових принципів її забезпечення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Зовнішньоекономічні аспекти взаємодії держав у світі набули актуальності з появою національних держав, з розвитком міжнародної торгівлі, появою поділу праці та спеціалізації країн на виробництві окремих товарів. За таких умов завжди актуальним було вироблення ефективної політики співпраці національної економіки з економічними системами інших держав, захист національних виробників і створення умов для максимальної реалізації економічного потенціалу країни. В історичному аспекті основними формами впровадження державної політики у сфері міжнародної торгівлі, певним прототипом зовнішньоекономічної безпеки держави були протекціонізм і політика вільної торгівлі (економічний лібералізм).

Протекціонізм як економічна політика з'явився в період розвитку національних держав у Європі. Основною причиною використання протекціонізму була необхідність захисту національних економічних інтересів держави, характерним він був для європейських країн у XVII – XVIII століттях. В Енциклопедії історії України наведено таке визначення: «Протекціонізм – це економічна політика держави, яка виражається в системі взаємопов'язаних заходів, спрямованих на підтримку й захист власних товаровиробників від іноземної конкуренції на внутрішньому і зовнішніх ринках... Найважливішими засобами протекціонізму є гнучкий митний тариф, диференційований по багатьох напрямках, квотування та інші заходи, що регулюють і контролюють зовнішню торгівлю» [1]. Варто зазначити, що протекціонізм став одним із основних напрямів торговельного захисту національних інтересів держави на міжнародній арені протягом подальшого розвитку людства, особливої актуальності він набув у XX – на початку XXI століття у зв'язку зі зміною глобальних тенденцій взаємодії провідних країн та умов міжнародної конкуренції.

Історично на зміну протекціонізму прийшла політика вільної торгівлі, яка стала реакцією на занадто жорсткі обмежувальні заходи щодо реалізації зовнішньої торгівлі країнами у світі. Головна ідея запровадження політики вільної конкуренції полягала в тому, що ринок є ідеальною системою, здатною самостійно визначати необхідні параметри функціонування, ринок може забезпечувати саморегулювання, на ньому «виживають» найбільш конкурентоздатні та сильні суб'єкти.

Протягом XX століття відбувалася зміна наукових парадигм реалізації зовнішньоекономічної політики держави, приблизно кожні 20–30 років у більшості провідних країн світу політика вільної конкуренції замінювала протекціонізм і навпаки. Тобто уряди національних держав маневрували між різними стратегіями захисту національних інтересів, реалізації свого економічного потенціалу й розвитку держави загалом.

Уважаємо, що всі ці підходи стали прототипом поняття «зовнішньоекономічна безпека держави», яке, у свою чергу, є похідним від поняття «економічна безпека». Уперше про економічну безпеку держави заговорили в Сполучених Штатах Америки, коли внаслідок Великої депресії 1929–1933 років країна опинилася в надскладних економічних умовах. У 1934 році в США створений Комітет економічної безпеки, метою діяльності якого була стабілізація соціально-економічного стану в країні. У подальшому це поняття розвивалося та наповнювалося змістом, науковці й управлінці вирізняли його окремі складники, індикатори, чинники впливу тощо.

Розробка проблем забезпечення зовнішньоекономічної безпеки в розвинених країнах ведеться з 80-х років XX століття. А.В. Шаламов зазначає: «... як одне з основних завдань забезпечення зовнішньоекономічної безпеки західні автори розглядають збереження та зміцнення позицій країни у світовій господарській системі» [2, с. 122–123].

Зовнішньоекономічна безпека є важливим складником забезпечення національної безпеки США. Підхід американських учених базується на тому, що зовнішньоекономічна безпека розуміється через економічну стійкість держави [3]. Базовими напрямками забезпечення зовнішньоекономічної безпеки США є підвищення конкурентоспроможності американських товарів на внутрішньому та зовнішньому ринках, скорочення залежності країни від іноземних запозичень, посилення її можливостей виконувати міжнародні зобов'язання в торговельно-економічній та інших сферах. Одним із найважливіших завдань

протягом останніх років стало забезпечення національних економічних інтересів США в конкурентній боротьбі з суперниками на світових ринках і захист лідируючих позицій країни у високотехнологічних сферах.

У Японії забезпечення зовнішньоекономічної безпеки теж здійснюється з точки зору оцінки внутрішніх можливостей і зовнішніх загроз. «Серед пріоритетів зовнішньоекономічної безпеки японські теоретики й політики виділяють забезпечення сприятливих умов для стійкого імпорту сировини по максимально можливих низьких цінах, зміцнення економічних позицій країни у світовому господарстві, зміцнення національної валюти, стратегічно орієнтовану інвестиційну політику тощо» [2, с. 123]. А для зовнішнього аспекту характерним є робота над упровадженням ідей відсутності ворогів, побудови стратегії дружби, партнерства та співробітництва з усіма країнами світу.

У Європейському Союзі питанню зовнішньоекономічної безпеки приділяють теж достатньо уваги. Зокрема, Європейський Союз відзначає важливість європейської інтеграції в конкурентному процесі глобалізації світової економіки [4]. ЄС багато уваги приділяє утриманню високих позицій у межах світової економіки, захисту економічних інтересів держав-членів ЄС, підтримці нових членів тощо. Основними питаннями забезпечення економічної безпеки ЄС займається Організація безпеки та співробітництва в Європі.

Уважаємо, що для забезпечення зовнішньоекономічної безпеки, Україна має адаптувати позитивний досвід провідних країн світу до наших реалій, урахувавши особливості української національної економічної системи. Та безперечним залишається той факт, що особливо важливого значення для зовнішньоекономічної безпеки країни набувають міжнародні економічні відносини, зовнішньоекономічні й дипломатичні зв'язки з дружніми до нашої держави країнами-партнерами та союзниками.

Водночас, у зв'язку з тим що в науковій літературі й до цього часу немає єдиного визначення поняття «зовнішньоекономічна безпека», серед вітчизняних і зарубіжних науковців продовжують точитися дискусії стосовно того, які складники повинні характеризувати зовнішньоекономічну безпеку, які індикатори визначають тенденції її розвитку, що, по суті, можна вважати зовнішньоекономічною безпекою.

А.В. Шаламов зазначає, що розробку поняття зовнішньоекономічної безпеки необхідно почати

з визнання особливих національно-державних інтересів і цілей країни, а також із вивчення фактів, що несуть загрозу цим інтересам. При цьому автор зазначає, що зовнішньоекономічна безпека – це стійкість національної економічної системи до екзогенних шоків економічного чи політичного походження, що проявляється в її здатності нейтралізувати потенційні джерела шоків і мінімізувати збитки, пов'язані з реальними шоками [2, с. 123].

На думку Є.К. Чирич, зовнішньоекономічна безпека – це такий стан економічної системи, за якого забезпечується захищеність життєво важливих економічних інтересів країни у внутрішній господарській діяльності, у тому числі від впливу зовнішніх загроз, створюються умови для оптимального входження економіки в міжнародний поділ праці, досягається баланс економічних інтересів у зовнішньоекономічній діяльності [5].

В.А. Обухова й Т.Г. Марцева наголошують, що зовнішньоекономічна безпека держави являє собою стійкий до внутрішніх і зовнішніх загроз стан задоволеності інтересів країни в зовнішньоекономічній сфері господарської діяльності, що гарантує збільшення рівня та якості життя її населення та є елементом концепції державної безпеки країни [6].

Що ж стосується сучасного стану, у якому знаходиться зараз світ, то, беручи до уваги, з одного боку, Україну, яка перебуває в стані боротьби, а з іншого боку, світову спільноту, що, «завдячуючи» пандемії та наслідкам від COVID-19, зазнала впливу на світову економіку загалом, питання зовнішньоекономічної безпеки як складника національної безпеки стають актуальними, як ніколи раніше, не лише для України, а й виходять на перший план у всьому світі. Аксиомою, що не потребує доказів, є нагальна необхідність захисту національних інтересів України. Вагомим аргументом це є й для країн-партнерів, що підтримують нашу державу на світовій арені.

Виходячи з вищезазначеного, можна зробити висновок, що залежно від кола досліджуваних питань науковці по-своєму трактують сутність зовнішньоекономічної безпеки.

У працях вітчизняних дослідників теж можна знайти абсолютно різні підходи до розуміння сутності й оцінки зовнішньоекономічної безпеки держави. Так, О.В. Чернова та В.П. Попко зазначають, що зовнішньоекономічна безпека виступає як певний вид діяльності. На думку авторів, це можна пояснити тим, що в міру посилення глобалізації зростає необхідність виходу країн на

міжнародні ринки, як наслідок, зростає зовнішньоторговельна активність країн світу, оскільки експортно-імпорتنі операції є неодмінним складником економічного зростання національної економіки, саме тому питання забезпечення зовнішньоекономічної безпеки є досить актуальним [7, с. 134].

В.І. Мунтіян указує на те, що зовнішньоекономічна безпека держави полягає в здатності забезпечувати всебічний динамічний розвиток національного господарства, нагальні потреби в критичному імпорті, сприятливі показники макроекономічних балансових агрегатів, передусім загального платіжного балансу, бюджетного балансу, а також зовнішньоторговельного балансу в довгостроковій перспективі, що є передумовою стабільності національного валютного ринку, стійкості гривні [8].

На думку В.І. Аранчій та І.В. Перетятко, зовнішньоекономічна безпека є невід'ємним складником економічної безпеки України, що полягає в мінімізації збитків держави від впливу негативних зовнішньоекономічних чинників, створенні сприятливих умов для розвитку національної економіки шляхом її активної участі у світовому поділі праці, відповідності зовнішньоекономічної діяльності національним економічним інтересам [9, с. 150]. Такої точки зору дотримуються П.Я. Кравчук, Г.І. Голодюк, О.В. Шегінський [10, с. 85].

О.Ф. Яременко й О.В. Матвієць у працях указують, що визначення зовнішньоекономічної безпеки має містити два аспекти, а саме статичний, відповідно до якого її розглядають як стан відносин, і динамічний, відповідно до якого її забезпечення досягається через діяльність суб'єктів шляхом досягнення поставлених цілей [11, с. 69].

Л.О. Коковський під зовнішньоекономічною безпекою країни розуміє інвестиційно-привабливий стан економіки країни, яка здатна генерувати конкурентоспроможну продукцію, забезпечуючи при цьому збалансованість зовнішньої торгівлі та стійкість фінансової системи країни в глобальній системі. Таким чином, зовнішньоекономічна безпека включає в себе такі складники: інвестиційний, зовнішньоторговельний і борговий [12]. Водночас зазначимо, що так само складниками зовнішньоекономічної безпеки є експортна й імпортна безпеки держави.

Вищенаведені дефініції свідчать про наявність авторських підходів до розуміння сутності зовнішньоекономічної безпеки держави, які відображають особисті напрацювання науковців.

Разом із тим певною проблемою може бути відсутність чіткої дефініції досліджуваного питання в нормативно-правових актах України. На нашу думку, це свідчить про недостатність розуміння актуальності цієї категорії в сучасних умовах глобалізованого розвитку людства.

Єдиним документом, що наводить визначення зовнішньоекономічної безпеки, є Методичні рекомендації щодо розрахунку рівня економічної безпеки України, затверджені Наказом Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 29 жовтня 2013 року. Відповідно до цього джерела, зовнішньоекономічна безпека визнається складником економічної безпеки та визначається як стан відповідності зовнішньоекономічної діяльності національним економічним інтересам, що забезпечує мінімізацію збитків держави від дії негативних зовнішніх економічних чинників і створення сприятливих умов для розвитку економіки завдяки її активній участі у світовому розподілі праці [13].

На основі вищенаведених визначень уважаємо за необхідне сформулювати певні характеристики зовнішньоекономічної безпеки, а саме:

1) є складником економічної безпеки держави, що також здійснює безпосередній вплив на забезпечення національної безпеки;

2) визначається стійкістю національної економічної системи до внутрішніх і зовнішніх чинників економічного розвитку;

3) створює умови захисту національних економічних інтересів на міжнародній арені;

4) відповідає за розвиток національного господарства в довгостроковій перспективі;

5) характеризує поняття зовнішньоекономічної діяльності, такі як експорт, імпорт, зовнішньоторговельний баланс, міжнародна торгівля тощо.

Основними принципами забезпечення зовнішньоекономічної безпеки держави в сучасних умовах є [14, с. 308–309]:

1) пріоритет прав і свобод людини та громадянина;

2) верховенство права;

3) пріоритет договірних (мирних) засобів у вирішенні конфліктів;

4) своєчасність та адекватність заходів захисту національних інтересів реальним і потенційним загрозам;

5) чітке розмежування повноважень і взаємодії органів державної влади в забезпеченні зовнішньоекономічної безпеки;

6) баланс і взаємореалізація інтересів особистості, сім'ї, суспільства, держави в забезпеченні зовнішньоекономічної безпеки;

7) своєчасність та адекватність заходів, пов'язаних із запобіганням загрозам і захистом національних інтересів в економічній сфері;

8) надання пріоритету мирним діям у розв'язанні конфліктів економічного характеру;

9) інтеграція національної економічної безпеки з міжнародною безпекою.

Висновки. Отже, загалом зазначимо, що в сучасних умовах питання забезпечення зовнішньоекономічної безпеки набувають усе більшого значення не лише для України, а й для більшості країн світу. Уперше зовнішньоекономічну безпеку як важливий складник національної безпеки почали досліджувати з 80-х років ХХ століття в розвинених країнах світу (США, Японія, Європейський Союз).

Станом на сьогодні не існує єдиного визначення поняття «зовнішньоекономічна безпека».

Водночас зазначимо, що характерними ознаками цієї наукової категорії є вплив на стійкість національної економічної системи до внутрішніх і зовнішніх чинників економічного розвитку; створення умов захисту національних економічних інтересів на міжнародній арені; вплив на розвиток національного господарства в довгостроковій перспективі тощо.

Міжнародна співпраця, дипломатичні стосунки, об'єднання спільних інтересів і підтримка дружніх, у т. ч. економічних і безпекових, відносин в умовах глобалізації між країнами-партнерами сприятимуть захисту як зовнішньоекономічної безпеки зокрема, так і національної безпеки загалом. Підсилюючи одна одну й укріплюючи позиції на міжнародній арені, країни-союзниці закономірно сприятимуть розвитку позитивних тенденцій у всіх сферах своїх країн.

Список літератури:

1. Лазанська Т.І. Протекціонізм. URL: <http://www.history.org.ua/?termin=Proteksionizm> (дата звернення: 29.04.2021).
2. Шаламов А.В. Внешнеэкономическая безопасность национальной экономики в условиях глобализации. *Глобальные и региональные проблемы современности: истоки и перспективы* : материалы научной конференции молодых ученых, Екатеринбург, 28 апреля 2007 г. Вып. 2. Екатеринбург : Изд-во Урал. ун-та, 2007. С. 122–125.
3. Ходырева Е.В. Внешнеэкономическая безопасность региона: экономическая сущность, цели, задачи, инструменты и методы оценки *Молодой ученый*. 2018. № 46 (232). С. 405–409. URL: <https://moluch.ru/archive/232/53879/> (дата звернення: 08.05.2021).
4. Лепешкина М.Н. Эволюция понятия «экономическая безопасность» в США, Западной Европе и России. *Экономическая наука и практика* : материалы I Междунар. науч. конф. (г. Чита, февраль 2012 г.). Чита : Молодой ученый, 2012. С. 7–9. URL: <https://moluch.ru/conf/econ/archive/14/1765/> (дата звернення: 29.04.2021).
5. Чирич Е.К. Внешнеэкономическая безопасность Республики Беларусь. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/81663253.pdf> (дата звернення: 06.05.2021).
6. Обухова В.А., Марцева Т.Г. Проблемы и обеспечение внешнеэкономической безопасности. *Кронос: экономические науки*. 2019. Вып. 4 (3 (25)). С. 7–9.
7. Чернова О.В., Попко В.М. Комплексна оцінка сучасного стану зовнішньоекономічної безпеки України. *Економіка та суспільство*. 2017. № 9. С. 133–138.
8. Мунтіян В.І. Економічна безпека України. Київ : КВІЦ, 1999. 462 с.
9. Аранчій В.І., Перетятко І.В. Зовнішньоекономічна безпека України в контексті міжнародної інтеграції. *Вісник Полтавської державної аграрної академії*. 2012. Вып. 2. С. 150–161.
10. Кравчук П.Я., Голодюк Г.І., Шегінський О.В. Зовнішньоекономічна безпека України в умовах євроінтеграційних процесів. *Економічні науки. Серія «Економічна теорія та економічна історія»* : збірник наукових праць / Луцький НТУ. 2014. Вып. 11 (44). С. 82–89.
11. Яременко О.Ф., Матвієць О.В. Зовнішньоекономічна безпека України в контексті інтеграційної політики: сутність, загрози та чинники впливу. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Економіка і менеджмент»*. 2020. Вып. 43. С. 63–69.
12. Коковський Л.О. Сучасні проблеми зовнішньоекономічної безпеки України та напрями їх подолання. *Серія «Ефективна економіка»*. 2011. № 10. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=738> (дата звернення: 06.05.2021).
13. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України : Наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 29.10.2013 № 1277. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1277731-13#Text> (дата звернення: 06.05.2021).
14. Чернятевич Я.В. Принципы обеспечения экономической безопасности. Государственное управление в сфере национальной безопасности : словарь-справочник / состав. : Г.П. Сытник, В.И. Абрамов, В.Ф. Смолянюк и др. ; под общ. ред. Г.П. Сытника. Киев : НАДУ, 2012. С. 308–309.

Ivanova V.M. FOREIGN ECONOMIC SECURITY OF THE STATE: THEORETICAL AND HISTORICAL ASPECTS OF RESEARCH

Issues of foreign economic security have become increasingly relevant in the context of the active development of globalization. Their immediate development began only in the 80s of the twentieth century, but today there are significant gaps in the system of ensuring this component of economic security.

The paper indicates that the historical prototypes of the foreign economic security policy were protectionism and the policy of free competition. During the twentieth century, there was a shift in the scientific paradigms of the implementation of the state's foreign economic policy, approximately every 20-30 years, in most of the world's leading economies, the policy of free competition replaced protectionism and vice versa. That is, the governments of national states maneuvered between different strategies for protecting national interests, realizing their economic potential and developing the state as a whole.

Foreign economic security is a component of a state's national and economic security, and there is no common understanding of this concept among scientists. The paper revealed that both foreign and domestic scientists give their own definitions of the concept of "foreign economic security". At the same time, a certain problem may be the lack of a clear definition of the issue under study in the regulatory legal acts of Ukraine (Ukrainian legislation).

The characteristics of foreign economic security have been defined, namely: it is an integral part of the state's economic security, which also has a direct impact on ensuring national security; determined by the stability of the national economic system to internal and external factors of economic development; creates conditions for the protection of national economic interests in the international arena; is responsible for the development of the national economy in the long term; characterizes the concept of foreign economic activity, such as exports, imports, foreign trade balance, international trade etc.

Key words: *foreign economic security/external economic safety, economic security, economic system, globalization, protectionism, free trade, Ukraine.*